

Олександр Струченков
кандидат історичних наук, доцент

Oleksandr Struchenkov
PhD in History, associate professor

ДИНАМІКА БІДНОСТІ В УКРАЇНІ В 2005-2015 РОКАХ

У статті на основі статистичних та соціологічних даних аналізуються тенденції динаміки бідності населення України в 2005-2015 роках. Визначено специфіку основних параметрів абсолютної, відносної, деприваційної та суб'єктивної бідності. Виявлено категорії громадян, які найбільше потерпають від нужденності, пов'язаної з відсутністю доступу до тих чи інших соціальних ресурсів. Наводяться результати статистичних обстежень, які свідчать про зменшення монетарної та деприваційної бідності у 2005-2013 роках. Зазначається, що внаслідок політико-економічної кризи 2014-2015 років та агресії Росії ситуація з бідністю значно погіршилася: щонайменше третина населення опинилася за межею бідності. Підкреслюється, що відсутність рішучих дій влади, спрямованих на боротьбу з бідністю, може спричинити посилення соціальної напруженості та викликати нові сплески протестної активності українського населення.

Ключові слова: бідність, депривація, нерівність, прожитковий мінімум.

В статье на основе статистических и социологических данных анализируются тенденции динамики бедности населения Украины в 2005-2015 годах. Определяется специфика основных параметров абсолютной, относительной, депривационной и субъективной бедности. Выявляются категории граждан, в наибольшей степени страдающих от бедности, обусловленной отсутствием доступа к тем или иным социальным ресурсам. Приводятся результаты статистических обследований, которые свидетельствуют об уменьшении монетарной и депривационной бедности в 2005-2013 годах. Акцентируется внимание на том, что вследствие политико-экономического кризиса 2014-2015 годов и агрессии России ситуация с бедностью значительно ухудшилась: не менее трети населения оказалась за чертой бедности. Подчеркивается, что отсутствие решительных действий власти, направленных на борьбу с бедностью, может привести к усилению социальной напряженности и вызвать новые всплески протестной активности украинского населения.

Ключевые слова: бедность, депривация, неравенство, прожиточный минимум.

In the article under analysis the main dynamics tendencies of poverty in Ukraine in 2005-2015 are analyzed on the basis of statistical and social researches. Specifics of the key features (absolute, relative deprivational and subjective) of poverty are determined. Categories of the citizens who are in need and suffer deprivations are revealed. The analysis of data for 2005-2013, demonstrates that the highest rates reduced absolute poverty. Political and economic crisis of 2014-2015 and Russia aggression struck a hard blow to the economy of Ukraine In general at least 30% of the population became poor. Thus, Ukraine didn't carry out its duties in fight against poverty provided by the Millennium Development Goals.

Keywords: poverty, deprivation, inequality, living- wage.

Ліберальні економічні реформи 1990-х років кардинально змінили соціальну структуру українського суспільства. З одного боку, з'явилися нові соціальні групи та спільноти, зокрема, олігархічна бізнес-еліта та різноманітні верстви середнього класу. З іншого боку, масштабні процеси маргіналізації та люмпенізації суттєво змінили соціальне обличчя та класові позиції інтелігенції, робітників, колишніх колгоспників. Омріяний ідеал суспільства рівних можливостей насправді виявився поляризованим соціумом, де панують різноманітні форми соціальної нерівності, найпоширенішою з яких являється бідність.

Бідність як соціальний феномен і соціальна проблема є одним із пріоритетних напрямів досліджень вітчизняних соціологів. Перші спроби наукового аналізу даного явища поряд з обґрунтуванням його суспільної актуальності були здійснені наприкінці 1990-х років Є.І. Головахою [1], І.І. Осиповою [2], Н.М. Харченко [3]. Згодом теоретичні інтерпретації феномену бідності, методів та методології її виявлення та вимірювання були підкріплені емпіричними розвідками. Значний внесок у дослідження бідності зробили співробітники Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України: колектив науковців на чолі з Е.М. Лібановою склав карту бідності України, визначив соціально-демографічні детермінанти бідності та її ризики серед окремих верств населення [4; 5]. Наприкінці 2000-х років з'явилися перші ґрунтовні розвідки з регіональної специфіки бідності [6; 7].

Жодним чином не применшуючи доробок зазначених вище науковців, зауважимо, що проблеми динаміки ситуації з бідністю в Україні протягом 2005-2015 років, а також виконання державою зобов'язань щодо боротьби з нею не знайшли адекватного висвітлення. Саме всебічне комплексне вивчення даної наукової проблеми є метою пропонованої статті. Завдання дослідження полягають у тому, щоб: 1) проаналізувати основні методи виявлення та вимірювання бідності; 2) визначити динаміку основних модифікацій бідності населення України; 3) виявити, які категорії населення найбільше потерпають від бідності.

Досвід статистичних і соціологічних розвідок дозволяє виокремити принаймні три основні модифікації бідності: монетарну, деприваційну та суб'єктивну. Кожна з них має власний інструментарій виявлення та обчислення ступеня нужденності особи.

Монетарна бідність визначається на основі критеріїв абсолютної та відносної бідності. У свою чергу, абсолютна бідність передбачає таке становище індивіда, коли на свій дохід він не може придбати товари та послуги, необхідні

для задоволення основних соціальних потреб, специфічних для даного суспільства. Кількісним критерієм виступає поріг (межа) бідності, або прожитковий мінімум. Його розмір залежить від низки чинників і може суттєво коливатися. Так, за розрахунками спеціалістів Світового банку, поріг абсолютної бідності для мешканців країн Центральної та Східної Європи становить 4,3 долара США на добу, тобто 130 доларів на місяць. У той же час Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» прожитковий мінімум з 1 грудня встановлений у розмірі 1544 грн. на місяць, або 59 доларів.

Відносна бідність розуміється як ситуація, коли індивід не має достатньо коштів, щоб вести прийнятний для даного суспільства стиль життя. В Україні національний критерій відносної бідності домогосподарств становить 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат, межа крайньої бідності – 60% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат.

Виявляючи бідних осіб методом депривації, зазвичай керуються не підрахунками наявних у них коштів, а кількістю та характером тих позбавлень та соціальних виключень, яких вони зазнають у повсякденному житті. Далеко не всі ексклюзії можуть бути переведені у грошовий еквівалент, наприклад, зручності у житлі, доступність та якість освітніх, медичних та соціальних послуг тощо. Державна служба статистики опитує домогосподарства за 33 ознаками бідності та позбавлення, які включають два блоки: економічна депривація та розвиток інфраструктури. У разі виявлення 10 та більше позбавлень домогосподарство вважається бідним. Поряд з цим в обстеженнях використовують перелік з 18 базових депривацій, наявність 4 з них також дає підстави кваліфікувати домогосподарство як бідне.

Суб'єктивна бідність не ґрунтується на розрахунках та думках експертів. Вона визначається через самооцінку індивідом власного матеріального становища. Межа бідності оцінюється за відповідями респондентів на питання про мінімальний дохід, необхідний для досягнення достатнього стилю життя, як функції від справжнього доходу опитаних.

Бідність є не тільки соціальною, але й економічною категорією, а, отже, залежить від таких макроекономічних показників, як обсяг ВВП, рівень безробіття, індекси інфляції та реальної заробітної плати. Політична криза наприкінці 2013 року, а згодом і анексія Росією Криму та воєнні дії на Донбасі значно ускладнили економічну ситуацію в Україні. Внаслідок економічної кризи ВВП зменшився у 2014 році на 28,1%, а в 2015 році – ще на 31,3%. За абсолютними показниками країна була відкинута на 10 років назад.

Скорочення виробництва призвело до зростання безробіття. У 2015 році роботи не мали 1654 тис. осіб, або кожний десятий з економічно активного населення (див. рис. 1).

Протягом 2014–2015 років стрімко зросла інфляція – відповідно на 24,9% та 43,3%. Разом із тим скоротилася реальна зарплата – у 2014 році на 6,5%, а в 2015 році на 20,2% (див. рис. 2). Усе це неминуче спричинило зuboжіння значної частини населення.

З 2001 року в Україні діє державна програма «Стратегія подолання бідності».

Крім того, країна долучилася до реалізації програми ООН «Цілі розвитку тисячоліття», яка висуває боротьбу з бідністю на перше місце. Згідно із взятими на себе зобов'язаннями, до 2015 року в Україні планувалося ліквідувати абсолютну бідність за критерієм добового споживання менше 5,05 доларів США, знизити до 25% відносну бідність, зменшити до 7% частку осіб, чие споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму. Як бачимо на рис. 3, уже з 2012 року замість скорочення зазначених показників, відбувалося їхнє зростання, що ставило під сумнів ефективність задіяних заходів навіть в умовах внутрішньо- та зовнішньополітичної стабільності.

Політико-економічна криза 2014 року, великий потік біженців з Донбасу та Криму зна-

чно погіршили ситуацію з бідністю. У 2015 році абсолютна бідність (добові витрати менше 5,05

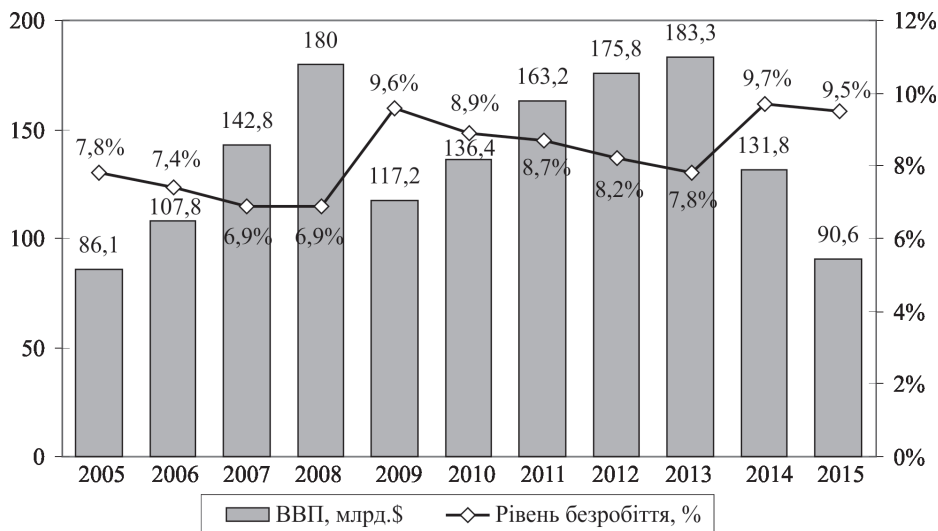

Рис. 1. Динаміка обсягу ВВП та рівня безробіття в Україні в 2005-2015 роках [8; 9]

доларів США) зросла до 3,5%, бідність за критерієм споживання нижче фактичного прожиткового мінімуму – до 32%, відносна бідність – до 30,6%, у т.ч. бідність серед дітей становила 29%, а серед працюючих осіб – 18,5% [12].

На бідність домогосподарств традиційно впливають такі фактори, як їхня статевовікова структура, кількість утриманців (особливо дітей), тип поселення. Відсутня суттєва різниця у рівнях бідності за гендерною ознакою, за винятком одиноких матерів, жінок у сільській місцевості та жінок старших вікових груп, де дані показники вище, ніж у чоловіків. Натомість існують кілька вікових груп, рівень відносної бідності яких перевищує середні показники: діти віком до 15 років, дорослі 35-45 років, особи старше 75 років. Високий рівень бідності серед

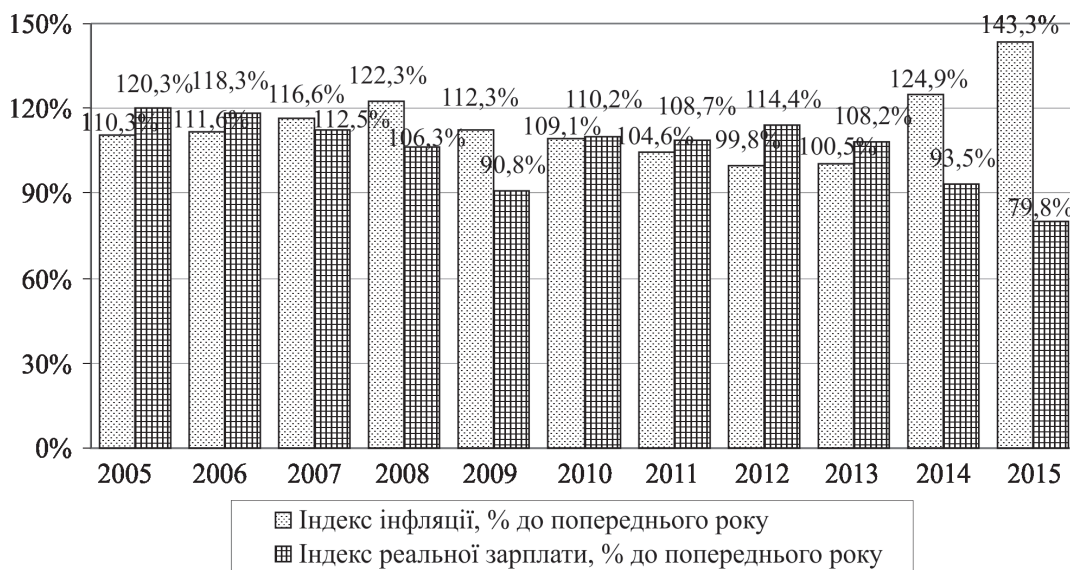

Рис. 2. Динаміка індексів інфляції та реальної зарплати в Україні в 2005-2015 роках [10]

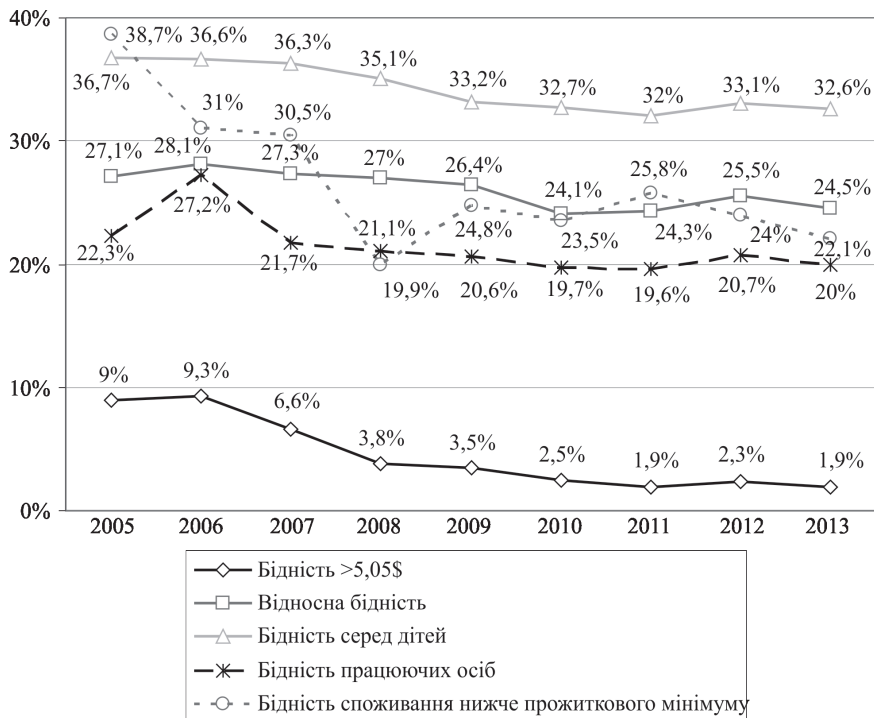

Рис. 3. Динаміка основних показників монетарної бідності в Україні в 2005-2013 роках [11]

дітей та осіб похилого віку зумовлений відсутністю / втратою працездатності. Бідність осіб середнього віку пояснюється наявністю у більшості з них дітей, утримання та виховання яких вимагає значних коштів.

Існує зворотній зв'язок між розміром населеного пункту та масштабами бідності в ньому. Протягом 2000-2013 років бідність за відносним критерієм у великих містах була меншою та мала тенденцію до скорочення з 25% до 15,9%, тоді як у малих містах та у сільській місцевості вона була доволі високою і майже не знижува-

лів Донбасу причиною такого становища стали воєнні дії. Зауважимо, що станом на перший квартал 2014 року більшість населення регіону не була заможною – 59,1% мали доходи від одного до двох прожиткових мінімумів, а 27,4% – нижче прожиткового мінімуму. За оцінками спеціалістів, із 6 млн. мешканців невідконтрольованих територій на Сході України, а також прилеглої до них смуги, понад 5 млн. потрапили до групи раптово збіднілих або до групи вразливих для бідності внаслідок бойових дій незалежно від того, чи переїхали вони за межі зазначених територій [14, с. 19-20].

Збільшення масштабів монетарної бідності позначилося на розмірі та структурі витрат домогосподарств. Багато родин були змушені перейти на режим сурової економії та не могли як раніше робити заощадження. У 2015 році частка домогосподарств, яких за самооцінкою рівня доходів можна вважати злиднілими (не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування), зросла до 4,9%, а бідних (постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування) – до 43,2% (див. табл. 1).

Такі ж тенденції зафіксовано у результатах моніторингового дослідження Київського між-

Таблиця 1.

Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2005-2015 роках (у %) [15, с. 9]

	2005	2008	2009	2010	2013	2015
Коштів достатньо, робили заощадження	6,6	12,7	11,1	11,6	10,4	6,2
Коштів достатньо, але заощаджень не робили	49,4	51,8	45,3	47,8	50,5	45,7
Постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування	39	32,9	40,2	37,5	35,8	43,2
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	5	2,6	3,4	3,1	3,3	4,9

лася, склавши, відповідно, 26,9% та 34,1% [13, с. 37]. Застійна бідність у невеликих населених пунктах зумовлена кризовими явищами в їхній економіці та дисбалансом у розподілі наявних ресурсів на користь великих міст і мегаполісів.

З 2014 року з'явився ще один профіль бідності, пов'язаний з раптовою втратою майна та джерел для існування. Для багатьох жите-

народного інституту соціології. Якщо у лютому 2014 року 8,7% родин визнали, що їм не вистачає грошей навіть на їжу, то в травні 2015 року таких було вже 18,7% [16].

Домогосподарства, бідні за монетарними ознаками, все більш гостро відчувають своє скрутне матеріальне становище. У 2015 році кожне десяте з них не змогло забезпечити сво-

Таблиця 2.

Самооцінка бідними домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2015 році (у %) [15, с. 42]

	Усі домогосподарства	Домогосподарства із середньодушовими еквівалентними доходами		
		нижче прожиткового мінімуму (1227 грн.)	нижче 60% медіанного рівня доходів (1187 грн.)	нижче 75% медіанного рівня доходів (1483 грн.)
Коштів достатньо, робили заощадження	6,2	1,6	1,7	1,8
Коштів достатньо, але заощаджень не робили	45,7	31,2	28,8	31,2
Постійно відмовлялися в найнеобхіднішому, крім харчування	43,2	56,7	58,5	58,4
Не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування	4,9	10,5	11	8,6

Таблиця 3.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України в 2005-2015 роках (на місяць на одну особу) [17; 18]

	2005	2008	2009	2010	2013	2015
Витрати на харчування, % сукупних витрат домогосподарства	56,6	48,9	50	51,6	50,1	53,9
М'ясо та м'ясопродукти, кг	4,4	5,1	4,8	5,1	5,1	4,6
Молоко та молочні продукти, кг	21,7	22,6	19,8	19,2	20,3	19,8
Яйця, шт.	21	20	20	20	20	19
Риба і рибопродукти, кг	1,8	2,1	1,8	1,8	1,8	1,2
Цукор, кг	3,6	3,4	3,2	3	3	2,8
Олія та інші рослинні жири, кг	1,9	1,8	1,9	1,8	1,7	1,6
Картопля, кг	9,6	8,4	8	7,7	7,1	6,6
Овочі та баштанні, кг	9,1	9,3	10,1	9,5	9,4	8,8
Фрукти, ягоди, кг	3,1	3,7	3,6	3,7	4,1	3,1
Хліб і хлібні продукти, кг	10,3	9,6	9,3	9,3	9	8,5

ім членам достатнє харчування, а близько 58% постійно відмовлялися в найнеобхіднішому, крім харчування (див. табл. 2). Крім того, 148 тисяч домогосподарств не мали змоги споживати гарячі страви щодня, а 166 тисяч – не могли дати дітям фрукти чи соки [15, с. 42].

У цілому в 2015 році частка витрат на їжу збільшилася до 53,9%. При цьому значно збіднів раціон пересічного українця. У порівнянні з 2013 роком зменшилося споживання продуктів із високим вмістом білків та жирів: м'яса – на 10,8% (при заміні споживання більш дорогої свинини та яловичини дешевою курятиною), риби – на 30%. Крім того, на чверть скоротилося споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду (див. табл. 3).

Звісно, споживання продуктів харчування в бідних домогосподарствах скоротилося ще більше, причому витрати на їжу, навпаки, перевищили середні показники. В ці-

лому бідні вимушені витратити на харчування не менше 57% наявних коштів. У порівнянні з доволі небагатим раціоном пересічних грома-

Рис. 4. Динаміка деприваційної бідності в Україні в 2007-2015 роках [20]

дья вони на 25-50% менше споживають м'ясо та м'ясо-молочні вироби, на 20-35% – рибу та цукор, на 35-50% – фрукти та ягоди (див. табл. 4).

Таблиця 4.

**Споживання продуктів харчування в бідних домогосподарствах України
в 2015 році (на місяць на одну особу) [19, с. 88, 303]**

	Усі домогосподарства	Домогосподарства із середньодушовими еквівалентними доходами		
		нижче прожиткового мінімуму (1227 грн.)	нижче 60% медіанного рівня доходів (1331 грн.)	нижче 75% медіанного рівня доходів (1663 грн.)
Витрати на харчування, % сукупних витрат домогосподарства	53,9	57,6	57,5	57,7
М'ясо та м'ясопродукти, кг	4,6	2,6	2,8	3,4
Молоко та молочні продукти, кг	19,8	11,6	12,7	15
Яйця, шт.	19	15	16	17
Риба і рибопродукти, кг	1,2	0,8	0,9	1
Цукор, кг	2,8	1,9	2	2,3
Олія та інші рослинні жири, кг	1,6	1,2	1,3	1,5
Картопля, кг	6,6	5,6	5,7	6,1
Овочі та баштанні, кг	8,8	5,8	6	6,8
Фрукти, ягоди, кг	3,1	1,7	1,9	2,1
Хліб і хлібні продукти, кг	8,5	7	7,2	7,8

Визначення масштабів нужденності було б неповним без урахування деприваційної бідності. У 2007-2013 роках її рівень був близьким до рівня відносної бідності та мав тенденцію до поступового зменшення з 28,5% до 22,1%. При цьому частка домогосподарств, яка потерпала від бідності через проживання у сільській місцевості та наявність у своєму складі кількох дітей або осіб непрацездатного віку, була у 1,5 рази вище. Ця тенденція збереглася й у 2015 році, коли рівень деприваційної бідності зріс до 30,8% (див. рис. 4).

щували середні показники. Зокрема, більше половини з них не мали достатньо коштів споживати м'ясо, курятину, рибу через день (50,1%), оновлювати одяг та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років (52,4%). Третина нужденних домогосподарств не могла за потребою придбати новий одяг та взуття для дітей (30,8%), не мала водогону (30,6%) або каналізації (35%) у житлі. Четверть родин (25,6%) відмовляла в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування, кожній п'ятій (18,4%) бракувало коштів для отримання професійної

освіти. Особливе занепокоєння викликає зростання масштабів бідності та депривацій у сфері охорони здоров'я. Так, 16% бідних скаржилися на відсутність поблизу житла медичної установи, 19,8% – на незабезпеченість населеного пункту сучасними послугами швидкої медичної допомоги. Крім того, через дефіцит коштів 42,4% не купували ліки та медичне приладдя, призначені лікарем, третина (32,6%) відмовлялася від користування медичними послугами [20].

Як бачимо, монетарна та деприваційна бідність охоплюють різні категорії осіб і не є тотожними явищами, хоча співвідношення

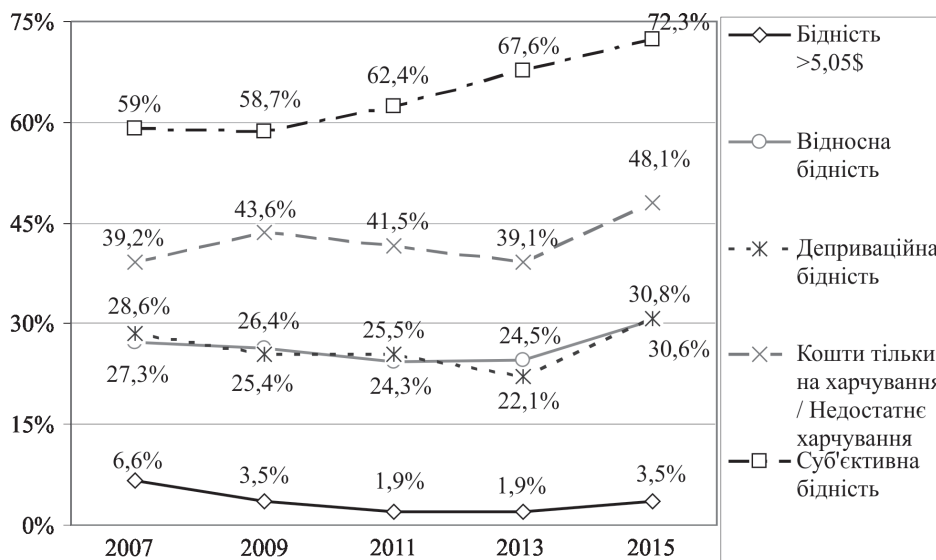

Рис. 5. Бідність в Україні за основними критеріями вимірювання в 2007-2015 роках [11; 15, с.43; 17; 18]

Найбільш вразливими виявилися особи, бідні за монетарними ознаками. У 2015 році показники деприваційної бідності домогосподарств із душовими доходами нижче прожиткового мінімуму (1193 грн.) вдвічі-тричі переви-

між ними доволі стає. У 2015 році 45% домогосподарств, бідних за відносним критерієм, одночасно потерпали від бідності за умовами життя, тоді як серед деприваційно бідних лише третина бідні за відносним критерієм. Потерпали одночасно від обох форм бідності 11% домогосподарств [20].

Незадовільні умови життя, пов'язані з численними позбавленнями, браком коштів та самообмеженнями в споживанні різноманітних благ, зумовлюють суб'єктивні уявлення про власне нужденне становище. Частка осіб, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до бідних, щонайменше вдвічі перевищує частку бідних за відносним і деприваційним критеріями. Більше того, рівень суб'єктивної бідності мав тенденцію до постійного зростання навіть попри відносно стабільну політико-економічну ситуацію в Україні в 2007-2013 роках (див. рис. 5).

Одночасно зменшилася частка населення, яка вважала середньодушові доходи у розмірі до двох прожиткових мінімумів достатніми, аби не відчувати себе бідними. Якщо у 2007 році таких було 26,7% (сума до 1100 грн.), то у 2009 році – 10,8% (сума до 1300 грн.), у 2011 році – 9,9% (сума до 1900 грн.), у 2013 році – 4,8% (сума до 1900 грн.), а у 2015 році – 5% (сума до 2000 грн.) [15, с.11].

Значні масштаби суб'єктивної бідності неможливо пояснити виключно поширенням нужденності за об'єктивними ознаками. Яскравим прикладом цього є парадоксальний факт, коли 28% громадян, які мають у власності друге житло та автомобіль, відносять себе до найбіднішого населення [21]. У даному випадку відчуття бідності зумовлюється стереотипами про завищені життєві стандарти, які сформувалися в межах культури споживацтва і дисонують з розміром наявних у індивідів матеріальних ресурсів.

Виявлення та вимірювання бідності можливо за умови використання щонайменше одного з чотирьох основних методів: абсолютна, відносна, деприваційна та суб'єктивна бідність. Кожен з них має свої переваги та недоліки, а отже, для всебічного аналізу ситуації з бідністю доцільне їхнє комплексне застосування.

Стрімке зростання масштабів бідності за монетарними та немонетарними критеріями

відбулося в Україні протягом 1990-х років внаслідок неоліберальних ринкових реформ, які ліквідували успадковану від радянських часів систему соціальних гарантій та соціального захисту населення. Ситуація стабілізувалася тільки на початку 2000-х років. Саме тоді почалася реалізація національної та міжнародної програм з подолання бідності. Аналіз даних за 2005-2013 роки свідчить, що найбільш високими темпами зменшувалася абсолютна бідність. При цьому суттєво не скоротилася відносна та деприваційна бідність, а частка осіб, які вважали себе бідними, навпаки, зросла. Певне зменшення рівня бідності зумовлювалося не зміною принципів перерозподілу суспільних благ на користь нужденних, а завдяки збільшенню ВВП країни. Економічна стагнація з 2012 року загальмувала скорочення масштабів бідності. За таких умов найбільш вразливими до бідності виявилися непрацездатні громадяни, мешканці сіл та малих міст, багатодітні родини.

Через політико-економічну кризу 2014-2015 років та збройний конфлікт на Донбасі Україна за обсягом ВВП була відкинута на десять років назад. Відповідно, основні показники бідності повернулися та навіть перевищили рівень 2005 року. З'явилася нова категорія бідних – вимушені переселенці. У зв'язку із цим можна констатувати, що програма ООН «Цілі розвитку тисячоліття» стосовно боротьби з бідністю не була виконана. Більше того, несприятлива економічна та політична ситуація ставить під сумнів зниження рівня бідності у короткостроковій перспективі. Згідно з очікуваними результатами реалізації «Стратегії подолання бідності», до 2020 року абсолютна бідність в Україні за добовими споживаннями менше 5,05 доларів США має скоротитися з 3,5% до 0,5%, а за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму – з 32% до 15% [22]. Вважаємо, що за умов збереження існуючих принципів виробництва та розподілення суспільних благ зазначені показники є необґрунтовано оптимістичними. На нашу думку, відсутність рішучих дій влади у боротьбі з бідністю та нужденністю може спричинити (і вже спричиняє) соціальну напруженість, актуалізувати нові сплески протестної поведінки в українському суспільстві.

Література:

1. Головаха Є.І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні [Текст] / Є. І. Головаха. – К., 1997. – 154 с.
2. Осипова І., Сотніченко Н., Манніла С., Хейтен Й. ден, Ліновицька М. Бідність в Україні: спільне дослідження Держкомстату України та TACIS [Текст] / І. Осипова, Н. Сотніченко, С. Манніла, Й. ден Хейтен, М. Ліновицька // Статистика України. – 1999. - №1. – С.15-23.
3. Харченко Н. Різноманітність аспектів бідності: спроба соціологічного аналізу [Текст] / Н. Харченко // Наукові записки НаУКМА. – 1999. – Т.7: Політологія. Соціологія. – С.38-49.
4. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: Монографія [Текст] / Е.М. Лібанова. – К.: КНЕУ, 2008. – 330 с.
5. Демографічні чинники бідності (колек-

- тивна монографія) [Текст] / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
6. Лебідь Л.І. Соціальний простір бідності в старопромисловому регіоні (на прикладі Донбасу) [Текст]: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Харківський нац. ун-т. – Харків, 2008. – 19 с.
 7. Бабак І.М. Об'єктивні та суб'єктивні чинники в ідентифікації бідності Східного та Західного регіонів України (на прикладі Дніпропетровщини та Львівщини) [Текст]: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2010. – 16 с.
 8. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvp_u.htm. – Назва з екрана.
 9. Основні показники ринку праці (річні дані) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm. – Назва з екрана.
 10. Темпи зростання номінальної та реальної заробітної плати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm. – Назва з екрана.
 11. Цілі розвитку тисячоліття. Україна – 2014. Щорічна моніторингова доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/mdg/_-2014.html. – Назва з екрана.
 12. Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000-2015. Національна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf. – Назва з екрана.
 13. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України [Текст] / Ю.Л. Когатько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. - №1. – С.32-43.
 14. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка [Текст] / Л.М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. - №1. – С.11-21.
 15. Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств у січні 2016 року). Статистичний збірник [Текст] / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 76 с.
 16. Самопочуття мешканців України у травні 2016 року: економічні негаразди і щастя попри все [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=636&page=1&t=7>. – Назва з екрана.
 17. Структура сукупних витрат домогосподарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/strukt2010_u.htm. – Назва з екрана.
 18. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/spojiv2010_u.htm. – Назва з екрана.
 19. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році. Статистичний збірник [Текст] / Державна служба статистики України. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 380 с.
 20. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/sdrsd/arh_sddtp.htm. – Назва з екрана.
 21. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-_html. – Назва з екрана.
 22. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії подолання бідності» від 16 березня 2016 року №161-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#n10>. – Назва з екрана.